

Я. В. Бережний,
к. держ. упр., головний консультант відділу економічної безпеки,
Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ

ІНСТИТУЦІЙНІ ПАСТКИ І РОЗГОРТАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Ya. Berezhnyi,
PhD, Chief Consultant, Department of Economic Security,
National Institute for Strategic Studies, Kyiv

INSTITUTES "LOCK-IN" AND INSTITUTIONAL CRISIS IN UKRAINE

У статті розглянуто ризики і загрози виникнення інституційних пасток у економіці, їх вплив на інші сфери суспільного життя в Україні. Встановлено ознаки їхнього спрацювання та розгортання у форму інституційної кризи. Також окреслено передумови попередження інституційних пасток в українській економічній системі.

Встановлено, що інституційні пастки виникають через управлінські прорахунки щодо пропонованих управлінцями нових норм без урахування транзакційних, трансформаційних витрат і рівня проникнення у господарську діяльність неефективних інституцій на мікроекономічному рівні. Тобто коли держава ігнорує основні інституційні загрози: стійкість тіньових механізмів; процедурна переобтяженість управлінської системи; ресурсоемності організацій та взаємозв'язку між ними. При попередженні загроз необхідно враховувати основні ризики, що обумовлюють поведінку учасників ринку: тотальної ворожості; обмеженого поля зору; непередбачуваного результату.

Також відстежено низку прояви інституційної кризи в економіці країни та наслідки ігнорування інституційних пасток у соціально-політичній сфері. Зокрема загострення інституційної кризи та формування соціально-економічних передумов виникнення революційної ситуації у 2013—2014 рр.

In the article, we discussed risks and threats of institutes "lock-in" in the economy, also we discussed their impact on society of Ukraine. We defined features of transformation institutes "lock-in" as institutional crisis and outlined a conditions prevent institutes "lock-in" in Ukrainian economic system.

Found that institutes "lock-in" arise from administrative failures managers. That is when a government ignores basic threats: shady (not official) relationships in economy; difficult procedures of governance; production capacity resources. In the prevention of threats should be considered the main risks that contribute to a behavior of market participants: total hostility; a limited field of view; unpredictable results.

Also we tracked manifestations of institutional crisis in the economy and consequences of ignoring an institutes "lock-in" in a social and political sphere. For example, institutional crisis became powerful. It caused socio-economic prerequisites of a revolutionary situation in 2013—2014.

Ключові слова: інституційні пастки, інституційні зміни, групи-інтересів, інституційна криза, загрози і ризики.

Key words: institutes, "lock-in", institutional changes, stakeholders, institutional crisis, threats and risks in economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Постреволюційні очікування та наслідки світової фінансово-економічної кризи в Україні викликають суспільні побоювання щодо здатності національної економіки встояти при загостренні чи повторенні кризи. Така суперечність викликана формуванням нової післякризової економічної моделі. Вона лише формується, тому викликає стан широкої невизначеності і в бізнес-середовищі, і в державному секторі, і в суспільних очікуваннях. Незважаючи на низку спроб реформ у державному управлінні та господарській сфері, маємо нестабільність соціально-економічного середовища викликана поступовим руйнуванням попередніх інституційних засад економіки. Відтак, виникають різноманітні інституційні пастки у економічній та управлінській площині. Тому сучасне зростання негативних наслідків у економіці, гострота соціальних і політичних реакцій у суспільстві вказує не скільки на економічні прорахунки чи

зовнішні шоки, стільки на вади сучасного управління, нехтування інституційними чинниками розвитку національного господарства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

До природи утворення норм і правил функціонування суспільств зверталася значна плеяда науковців, аналітиків та практиків з державного управління, економічних, політичних чи соціальних наук. Так, Дж. Бреннан і Дж. Бьюкенен [1], Е. Остром [16], Дж. Мокир [15] схиляються до соціальної природи їхнього виникнення. У працях П. Кньопфеля [5], Т. Егерсона [11], В. Ловдеса [14] простежується ухил до розгляду цієї проблематики під кутом зору політичних варіацій.

Р. Коуз [6], Д. Норт [7; 8], В. Полтерович [9], Е. Футуботн і Р. Ріхтер [17] віддають перевагу першості трансформації економічного середовища як причині зміни інституцій.

Проте, як правило, думки кожного з авторів доповнюють один одного коли мова йде про підстави виникнення інституційних пасток у суспільній сфері. Відтак, перебуваючи на своєрідному перехідному етапі наукового порозуміння, інституційні пастки та їх виникнення часто має однозначне розуміння. Поміж тим, статичні інституційні пастки не існують, тому питання їхньої варіації за різної суспільної динаміки (сталі суспільства, перехідні тощо) залишається відкритим.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, ЯКИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Інституційні пастки хоча і мають спільну природу для різних країн, проте в кожному окремому суспільстві спрацьовують не однаково як і неоднаковими є симптоми їх виникнення. Тому механізми щодо їхнього подолання і попередження також значно відрізняються один від одного, навіть в умовах подібності розвитку країн чи спільних моделей влаштування суспільств. Звідси, метою статті є встановлення природи виникнення інституційних пасток та передумов їхнього попередження і подолання в посткризовий період в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Процеси трансформації, що досліджуються науковцями, в першу чергу є процесами одинично сконструйованого актора (економічного, політичного чи соціального агента), сконструйованого конфлікту інтересів, припущення про потенційну поведінку та конкурентного добору між можливими моделями поведінки у реальних ситуаціях [5]. Наприклад, широко поширене економічне моделювання суспільного вибору у межах теорії ігор, зокрема "дилема в'язня", "дилема зайця" чи похідні від них моделі. Проте в кожному з "чистих" випадків, як зазначає Д. Б'юкенен, вихідними залишаються умови виникнення тих чи інших правил і норм поведінки у суспільному середовищі, тобто інституційні зв'язки між певними агентами вважаються об'єктивними [1]. Це, в свою чергу, дозволяє однозначно передбачати поведінку досліджуваних суб'єктів завдяки чинникам, що впливають на появу і формування інституцій. У економіці, підтримання інституційних зв'язків відображається через рівень видатків господарюючих суб'єктів на економічну діяльність. Видатки поділяються на: трансакційні та трансформаційні. Трансакційні (операційні) витрати — це формальні та неформальні (тіньові) витрати, що враховують не безкоштовність економічного обміну пов'язаного з організацією діяльності та просування продуктів і інтересів. Вони складаються з витрат на захист прав власності, нагляд за дотриманням угод і забезпечення їх виконання, тощо. Трансформаційні — витрати, що відображають технологічний і внутрішньо організаційний перерозподіл ресурсів на виробництво нових товарів та послуг в економіці [3, с. 23]. Пропорції цих видатків у структурі економіки забезпечують функціонування тих чи інших зовнішніх і внутрішніх по відношенню до суб'єкта інституцій щодо передачі та обміну прав власності. Набуття яких дозволяє визначити поведінкові реакції господарюючих суб'єктів [16, с. 3—4]. Також встановити їхню пов'язаність з органами державної влади щодо визначення набору цих прав у системі права для забезпечення ефективного функціонування економічної системи [3, с. 24]. Відтак, рівень ефективності та динаміка функціонування економіки і управління залежить від рівня зниження видатків при зміні інституцій.

Проте будь-яке зниження видатків з укладання домовленостей означає їхній новий перегляд, що автоматично провокує невизначеність для більшості економічних агентів. Така невизначеність обумовлює нові ризики додаткових витрат, особливо у посткризовий період. Це провокує і заострює стратегії поведінки (як правило, не раціональні) окремих учасників ринку на досягнення зручної однозначності норм шляхом найменших видатків [8]. Тобто формується зворотний процес, відновлюються попередні не ефективні норми і правила взаємодії на внутрішньому ринку країни. Неефективна норма набуває стійкості та потенціалу до самовідновлення. Такі властивості норм та реакції економічних агентів перетворюють звичайну неефективну інституцію у інституційну пастку, тобто ситуацію за якої стан неефективності вважається всіма учасниками ринку або, принаймні, провідними економічними агентами ефективним (вигідним) для кожного з них [9].

Звідси інституційні пастки виникають внаслідок управлінських прорахунків щодо неповноти запропонованих нових норм при врахуванні трансакційних, трансформаційних видатків і рівня проникнення у господарську діяльність неефективних інституцій на мікроекономічному рівні. Іншими словами, ігноруються основні інституційні загрози: стійкість тіньових механізмів (трансакційні видатки); процедурна переобтяженість (рівень проникнення неефективних інституцій); ресурсоємності організації (трансформаційні видатки). При цьому мова йде не про ігнорування кожної окремої загрози, як такої (що відбувається досить рідко), а взаємозв'язку між ними. Спроби уникнути чи подолати ці загрози поступово одну за одною не матимуть жодного успіху, оскільки виникатимуть побіжні соціальні вади [6]. Так, типовими, як підкреслює Е.Острум [16], вважаються ситуації, спрацювання інституційних пасток завдяки трьом основним ризикам, що переважають при виборі реакції і поведінки економічними агентами в умовах інституційної трансформації: тотальної ворожості; обмеженого поля зору; непередбачуваного результату.

— Ризик тотальної ворожості. Предмет ризику можна визначити наступним чином: намагання попередити загрозу "стійкість тіньових механізмів" (наприклад, зниження офіційних платежів, обмеження часу розгляду звернень тощо) при збереженні загрози "процедурної переобтяженості" і "ресурсоємності організації підприємства" залишає середовище без змін. Оскільки зниження прямої вартості процедур не усуває непрямі витрати, що пов'язані з оформленням і адмініструванням супровідних документів. Тобто неформальна вартість залишається. Зокрема це стосується виконання тих самих обов'язків службовцями, безпосередній контакт між ними і підприємцями, існування попередньої інституційної пам'яті (традиції комунікації) у повноваженому органі влади тощо. Підприємці у цьому випадку продовжуватимуть спиратися на власні внутрішні шаблонні норми поведінки, практично не враховуючи публічно задекларованої стратегії. До найпоширеніших шаблонів належить поведінка "я тобі — ти мені". Тому навіть коли будуть знижені всі обов'язкові платежі (податки, збори інше) в країні та вигоди, здавалося б, отримає кожен, неформальні процедури лише зростуть у ціні, оскільки знижена офіційна вартість почне "перетікати" в тіньову.

Іншими словами, зі зміною норм поява нових конкурентних переваг при виході на ринок стимулюватиме зростання вартості її набуття, оскільки структура набуття не змінюється. Наприклад, в Україні приріст рівня економічної свободи завдяки реформам уряду (завдяки зниженню вимог щодо статутного капіталу, скороченню часу розгляду документів тощо) супроводжується ледь не пропорційним зростанням рівня корупції у країні [13]. Як наслідок, ще більше, ніж до подібних реформ, зростає вага міжособистісних домовленостей щодо рівня цих "цінових ножиць", зростає неформальна конкуренція та стимулюється поява неформальних механізмів взаємодії. Вартість будь-якої процедури тільки зростатиме у неясних видатках підприємств, тому оголошення про нові подібні зміни автоматично заострять ворожість в учасників ринку між собою та державою у передчутті появи нових неформальних "цінових ножиць" (наприклад, у випадку зміни податкового чи іншого регуляторного законодавства). Усі учасники ринку намагатимуться зберегти чи відновити попередні норми — спрацює інституційна пастка і реформи зводяться на нівець.

— Ризик обмеженого поля зору. Зусилля щодо усунення загрози "ресурсоємності організації підприємства" (наприклад, встановлення короткочасових вимог до процедур, гарантування недоторканості власності, інвестицій, умов контрактів інше) зі збереженням загроз "стійкість тіньових механізмів" і "процедурної переобтяженості" створює умови, де кожен економічний агент завдяки попередній неформальним зв'язкам у алгоритмі проходження процедур намагатиметься їх використати з найбільшою віддачею та, по можливості, розширити для того, щоб зняти конкурентні бар'єри стали повноцінними конкурентними перевагами.

У таких умовах ніхто з економічних агентів не буде зацікавлений у руйнуванні устаєлих "традицій" ведення бізнесу, якими б недосконалою та корупційною ці "традиції" не були. Натомість кожен з учасників намагатиметься їх зберегти з метою отримання надприбутків. Відповідно, не докладаючи власних зусиль до формування нових ринкових умов ведення бізнесу, економічні агенти обиратимуть короткострокові стратегії власного розвитку, що априорі базуватимуться на існуючій структурі ринкового середови-

ща. Поряд з цим існує ймовірність, що зовнішні зміни можуть бути занадто швидкими та не залишити ані учасника, ані відповідним органам державної влади часу для налаштування своєї внутрішньої структури в нових умовах. Відтак, багато дій учасниками ринку вчиняється без повного розуміння їх наслідків у стратегічній перспективі. Органи державної влади, відповідно, "спускають на гальмах" дії один одного залежно від рівня їх зацікавленості у зростанні конкурентоспроможності чи закріпленні переважаючого становища окремих учасників ринку. У структурі органів державної влади виникають суперечності щодо операційних дій з просування чи реалізації неприйнятних для основних економічних агентів політик і програм реформ. Спрацює інституційна пастка;

— Ризик непередбачуваного результату. Спрямування дій органів державної влади з нейтралізації "процедурної переобтяженості" зі збереженням загроз "ресурсоємності організації підприємства" і "стійкості тіньових механізмів" — породжує ситуацію дезорієнтації учасників ринку і державних службовців. Тобто руйнування звичних алгоритмів забезпечення господарських рішень може в результаті лише ускладнювати економічну діяльність. Неформальні видатки через необхідність встановлення нових тіньових механізмів лише зростатимуть, крім того зростатиме і час виходу на ринок чи оформлення угод між контрагентами. Для більшості економічних агентів стає незрозумілим, яку поведінку обрати і яких результатів очікувати (діяти за новими формальними правилами чи коригувати тіньові), оскільки будь-який результат відтепер не досягається автоматично. Зростає залежність рішень агентів від того, як вони інтерпретуватимуть зміст нових процедур, і від того, чи дійсно вони будуть їх дотримуватися. Це збільшує прями ризики досягнення бажаного результату для кожного з учасників і ставить під сумнів прийняття будь-яких нових правил в довгостроковій перспективі. Як результат виникає безсистемний (дисперсний) опір, що яскраво продемонстрували перші спроби запровадження адміністративної реформи в Україні у 2005—2006 роках. Знову інституційна пастка.

Таким чином, спроби змінити інституційний каркас (низка фундаментальних норм) тягне за собою зміну в структурі стимулів для економічних агентів. Тобто при формуванні будь-яких реформ з метою розширення їхнього розуміння учасниками ринку необхідно усвідомлювати стратегічні наслідки впливу зміни конкретної інституції на середовище функціонування, розширення знань про її потенційні можливості.

Стратегічні рішення набувають вирішального значення для ініціювання соціально-економічних змін, тоді як позиція, що базується на соціальних нормах (збереження пілг, дотримання попередніх традицій та подібне), буде зміцнювати неефективні інституційні правила [14, с. 195]. Наприклад, запровадження сучасної політики реформ в Україні шляхом використання практики спроб і помилок у середньостроковому періоді (скорочення пілг — повернення пілг, відмова від спрощеної системи оподаткування — повернення до спрощеної системи оподаткування тощо) ілюструє по чергове і гостре спрацювання низки інституційних пасток у економічній сфері.

Тривале накопичення різноманітних інституційних пасток сприяє поступовому розгортанню негативних явищ у інституційному середовищі, що з часом стає причиною виникнення інституційної кризи. Прикметно, що в Україні внаслідок світової фінансово-економічної кризи відбулося різке загострення основних вад національної економіки з вираженими ознаками, латентної до цього часу, інституційної кризи [4], її перетікання з економічної у соціальну та політичну сфери.

Сучасне загострення інституційної кризи в Україні має видимі форми блокування створення соціального капіталу і набуття соціальної легітимності інститутів влади. Як наслідок, відбувається втрата балансу між соціальною, економічною і політичною сферами життя суспільства, що руйнує базу для якісного відновлення і зростання економіки України та розвитку суспільства узагалі.

Унаслідок цього соціальні очікування громадян у вимірі масової свідомості, як правило, не завжди конкретно визначені, оскільки перебувають під постійним впливом зовнішнього середовища (політичних, економічних, соціальних, надзвичайних, воєнних подій тощо) і внутрішнього поведінково-психологічного індивідуального сприйняття реальності. Громадяни скоріше реагують на те, що їх не влаштовує, ніж знають, чого вони дійсно прагнуть.

Суперечності між очікуваннями громадян і реальним перебігом подій в останній роки обумовлюють наростання соціальної "втоми" громадян щодо існуючої організації соціально-економічного середовища в Україні [10]. Якщо до кризи чи в період посткризового відновлення ця "втома" гасилася внаслідок економічного зростання, то у кризовий і особливо у пост кризовий депресивний період негативні оцінки стану суспільства посилювалися, вказуючи на закладання значного протесного потенціалу у суспільній свідомості. Суспільство стало значно агресивнішим щодо проявів власного дискомфорту. Серед широкого кола громадян знизилася дезорієнтованість, та відбулося досить однозначне формування неформальних соціально-економічних інтересів за умов зростання природного соціального напруження.

Таким чином, у передреволюційний період (2011—2013 рр.) виник суспільний запит на формалізацію групових інтересів, що зазвичай відбувається завдяки їх структуруванню та збалансуванню у межах чинної політичної системи як виразника політичної соціалізації громадян. Нехтування запити населення державою стимулює природне неконтрольоване накопичення соціального капіталу поза межами офіційної політичної системи, як правило, у формі солідарності між громадянами [12].

Оскільки в Україні не існувало широких незалежних організацій громадянського суспільства (професійні спілки, народні рухи, розгалужені асоціації груп-інтересів громадян тощо) поза політичним полем країни, здатних артикулювати вимоги до органів державної влади, зростання масштабу солідарності стало основою для масових заходів протесту. Досвід тривалої політичної апатії на ґрунті використання неформальних норм поведінки через нереалізованість різноманітних поривань громадян спровокував протилежну реакцію — надмірну експресивну активність.

Відтак, виникнення і поведінка Майдану стала наслідком емоційної реакції громадян на співпадіння низки подій щодо нехтування нових ціннісних установок населення з боку існуючої політичної системи, соціальна легітимність якої для суспільства стала сумнівною в умовах спрацювання низки інституційних пасток і стрімкого загострення інституційної кризи. Так, інституційна криза призводить до загострення проблеми інформаційної асиметрії (поширення у суспільстві, зокрема економіці, інформації, що не відображає дійсну реальність, втрата чи відсутність зворотних зв'язків між державою та суспільством), що обумовлює втрату державою соціального капіталу, поширення масових протестів населення.

Крім того, інституційна криза стала безпосередньою причиною поширення суттєвих деформацій цілей, пріоритетів та інструментів економічної політики держави, що різко знизило її ефективність та зробило неспроможною до реалізації визначених на найвищих рівнях пріоритетів реформування. Показовими проявами таких деформацій стали:

— Секторальна фрагментарність реформування. За даними Європейського банку реконструкції та розвитку, серед секторів, що зазнали найістотнішого реформування, лібералізація цін, відносини у сфері торгівлі та малої приватизації. Натомість недостатність реформ чи їх відсутність спостерігаються у низці системно важливих сфер, серед яких: використання природних ресурсів, транспортна галузь, система державної допомоги, житлово-комунальна сфера, фінансовий сектор, енергетика, аграрний комплекс, соціальна сфера тощо. Як наслідок, виникають диспропорційність ресурсних потоків, ринкових реакцій економічних суб'єктів, що знижує ефективність ринкових регуляторів.

— Поверховість реформ щодо спрощення дозвільної системи і сфери ліцензування. Протягом останніх років здійснено значне скорочення кількості необхідних дозвільних документів і ліцензій для підприємницької діяльності, запроваджено декларативний принцип для початку діяльності для більшості видів господарської діяльності, спрощено процедури банкрутства та закриття підприємств тощо. Проте нерідко спрощення процедури відбувалося у тих видах діяльності, які не стосуються широкого кола підприємств, відбувалися агрегування видів, що підлягають ліцензуванню, чи підміна дозвільних документів процедурами галузевої сертифікації. Затримувалося чи дезавувалося підзаконними актами практичне впровадження законодавчих новацій. Отже, за відсутності кількісних показників дерегуляції якість перетворень загалом залишала якість ре-

гуляторної системи без суттєвих поліпшень. Це не лише погіршувало підприємницький клімат, а й дискредитувало стратегію реформ зокрема та політику держави в цілому.

— Дублювання функцій щодо надання адміністративних процедур. Запровадження принципу "єдиного вікна" та одночасна заборона органам державної влади делегувати будь-яким підприємствам повноваження щодо надання адміністративних послуг мали незаперечний позитивний характер. Проте створення низки окремих дозвільних центрів для реалізації такого підходу сформувало ситуацію, коли зросла фактична кількість державних службовців без зростання кількості державних функцій, а також збільшились видатки бюджету на утримання таких центрів та їх забезпечення при збереженні існуючої структури центральних і місцевих органів державної влади. Отже, замість спрощення процедур сформувалася їхня додаткова бюджетна обтяжливість, не відбулося й реального послаблення їхньої корупційної емності.

— Вибірковість трансформації інституційного середовища. Орієнтація реформ у першу чергу на досягнення певного оціночного показника у міжнародному рейтингу країни змушує докласти зусилля насамперед у сферах, де відсутній внутрішній опір основних економічних агентів чи певних "галузевих лобі". Тому в сукупності на тлі покращення міжнародних оцінок зберігаються ключові неефективні економічні та адміністративні зв'язки. Відтак, внутрішнє економічне середовище продовжує перебувати у глибокій кризі, громадяни не відчують позитивних змін у власному добробуті, незважаючи на позитивні оцінки міжнародних організацій та світових рейтингів.

Таким чином, деформації економічної політики створюють у низці важливих сфер видимість реформ при збереженні системних вад, що не лише стає на заваді посткризовій модернізації суспільства, а й сприяє загальній делегітимізації держави. Провокується поява широкої невизначеності для учасників внутрішнього ринку. Невизначеність перетворюється на нові ризики, що підштовхують до ситуаційних стратегій поведінки окремих учасників ринку, які через руйнування старих інституційних засад економічної системи вибудовуються на основі не раціональних тлумачень [7, с. 14] (поширення думки — "все буде по-старому").

Відтак, формуються додаткові бар'єри виходу на політичний і економічний "ринку" для нових учасників. Це спричиняє зниження рівня загальної поінформованості кожного з них про потенційні дії та очікуванні результати від цих дій один одного в практичній площині. Знижується рівень знань про середовище і його потенційні можливості, що пригнічує економічний розвиток як такий [15]. Тому суттєвої активізації підприємництва і заохочення інвестування не спостерігається.

Реалізація дійсних реформ поступово уповільнилася та гальмується, що викликає загальне руйнування перших позитивних очікувань вітчизняних й іноземних підприємств щодо перспектив бізнес-клімату та інвестиційної привабливості України. А також громадян.

У сучасних умовах ігнорування інституційної кризи чи спроби застосувати до неї типові дії з подолання локальних проблем (наприклад, фінансово-економічної кризи) за зразком розвинутих країн, де інституційної кризи немає, або вона виражена значно слабше, ведуть до її консервації і розростання, що перманентно знижуватиме дієвість і управлінську здатність державного управління, ефективність і конкурентоспроможність національної економіки. Зростають соціальна напруженість та ризики виникнення суспільного безладу. Як наслідок, економіка України позбавлена дієвих можливостей зростання, а політична система країни замикається в "глухому куті" невирішених проблем власної ефективності, що знижує конкурентоспроможність країни і має непередбачувані наслідки для функціонування державного організму.

Таким чином, з новою силою постають ризики спрацювання інституційних пасток, що потенційно можуть спричинити утворення нових тінювих механізмів у економіці країни (корупції, широких монопольних змов на ринках, прихованого лобювання індивідуальних інтересів тощо) вже з новими умовами функціонування суспільства і держави. Подолання таких ризиків вимагає нелінійної відповіді на посталі соціальні та економічні виклики через зміну якості інституцій та інститутів, тобто реалізацію дієвих інституційних перетворень.

Наразі в Україні склалася суспільна ситуація, за якої непопулярні рішення неминучі. При цьому їх непопу-

лярність визначається, як правило, неготовністю ключових політичних чи економічних груп впливу і основних гравців існуючої політичної системи до власної трансформації, втрати певних переваг, або спробами набути нових переваг за рахунок сучасної невизначеності майбутньої форми нової держави. Тобто різноманітні групи впливу потрапляють до інституційних пасток.

У підсумку виникнення інституційних пасток в Україні має не епізодичний перебіг випадкової ситуації на окремих сегментах внутрішнього ринку, а тенденцію, що набула хронічного характеру та переросла у повноцінну "невидиму" соціально-економічну кризу, наслідки якої впливатимуть на суспільство незалежно від позитивних у світовому контексті трендів посткризового відновлення низки макроекономічних показників країни. Відтак, формування посткризової моделі економіки залежить від дієвості інституційних реформ, спрямованих на розблокування якщо не усіх, то хоча б ключових інституційних пасток. І відповідно зниження рівня напруженості у соціально-економічному середовищі.

Інституційну пастку, природно, можна уникнути чи подолати за рахунок перегляду правил формування структури організації (підприємств) і структури зв'язків між ними у контексті трансакційних, трансформаційних видатків і рівня проникнення у господарську діяльність неефективних інститутів. Тобто за допомогою управлінських механізмів моделювати зв'язки між економічними агентами, у середині економічних агентів та органами державної влади через оперування усіма видатками суб'єктів господарювання на здійснення економічної діяльності [11, с. 138]. Враховуючи суттєву невизначеність, пов'язану зі зміною в структурі зв'язків організації, можна прогнозувати, що економічні агенти з меншою ймовірністю приймуть незнайомі норми, ніж адаптують ті правила, що використовуються в аналогічних обставинах, і які відносно добре працюють (за кордоном). Як наслідок, у реальних умовах конкурентного (не обов'язково ринкового) середовища визначальну роль відіграє рівень поведінкової готовності та прогнозованості балансу інтересів прямих і не прямих конкурентів в майбутній системі [2].

Інституційні перетворення постають унаслідок розв'язання ситуацій колективного і конституційного вибору, а саме: ситуації інституційного вибору [16, с. 166] — досягнення політичного і економічного консенсусу в суспільстві всім спектром заінтересованих сторін. Якщо рішення в межах колективного вибору досягаються за посередництва держави між економічними агентами і суспільними групами інтересів щодо поточної ситуації в економіці (наприклад, негласне збереження роботодавцями робочих місць за працівниками в роки кризи), то рішення конституційного вибору стосується встановлення умов розв'язання подібних чи інших ситуацій у майбутньому шляхом створення та обмеження повноважень для держави як посередника і незалежного аудитора дотримання спільних умов (створення законодавчих та судових органів, захист прав на свободу слова і майно тощо).

Звідси, для порядку денного економічних перетворень та завдань дієвого реагування на суспільні запити і побоювання як ніколи гостро виникає потреба в інституційних змінах і на рівні взаємодії основних політичних та економічних гравців, і на рівні відображення інтересів громадян та організації громадянського суспільства.

Оскільки змінити усі інституційні зв'язки одразу неможливо, важливим є чітке розуміння почергових кроків, виконання яких дозволить досягти синергетичного ефекту у трансформації існуючих інституційних зв'язків без прямого втручання держави чи сторонніх впливів. Проте сукупність ознак інституційної кризи перерахованих вище свідчать, що національні економічні агенти сформували ситуацію зорієнтовану на збереження певного докризового "status quo". Це вказує на існування сталої структури інституційних зв'язків (формальних і неформальних) між ними, що відображається в поведінці конкретного економічного агента у певній економічній сфері, на окремому сегменті внутрішнього ринку. Підприємства прагнуть до збереження чіткої галузевої (нішової) власної орієнтації. Крім того, сучасна система вертикалі органів державної влади консервує цей стан шляхом обмеження маневру на ринку чи переходу в іншу нішу окремих економічних агентів.

Поєднання такої пасивної господарської поведінки економічних агентів з типовим організаційним опором до змін

економічної системи (часто консолідованим) у органах державної влади провокує настання похідних управлінських інституційних пасток і розгортання управлінської кризи. Підвищується загроза поразки будь-яких інституційних реформ. Економіка залишатиметься на докризовій траєкторії розвитку зі зростаючим темпом до повторення нової кризи національного господарства.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, по-перше, виникнення інституційної пастки не унікальне явище для окремих економічних систем. Воно має відносно стійкий набір ризиків, що спрацювують автоматично при порушенні балансу попередження загроз зростання видатків для економічних агентів (трансакційних і трансформативних) щодо підтримання певних інституцій передачі та обміну прав власності на ринку. До таких ризиків належать, ризик: тотальної ворожості; обмеженого поля зору; непередбачуваного результату. По-друге, перебіг посткризового відновлення в Україні вказує на розгортання інституційної кризи у всіх сферах суспільного життя, зокрема у державному управлінні, внаслідок тривалого накопичення інституційних пасток у економічній системі країни. І, по-третє, усунення чи попередження будь-якої інституційної пастки як і розблокування інституційної кризи в Україні можливе завдяки інституційним реформам, що ґрунтуються на передбаченні та моделюванні поведінки економічних агентів. У цьому контексті, перевагою існуючого стану взаємодії між учасниками ринку в Україні (галузевість) є те, що він дозволяє з високою точністю моделювати зв'язки між ними на основі поведінки групи економічних агентів на певних нішах чи в окремих галузях. Тобто, мікроекономічні зв'язки таких груп практично тотожні макроекономічним залежностям на внутрішньому ринку України.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Звідси, у подальших розвідках першочерговим постає завдання вироблення управлінських методик (и) встановлення градації, залежностей та ваги окремих галузевих (нішових) груп економічних агентів у економіці України, збалансування їхніх інтересів задля пошуку шляхів розблокування інституційної кризи національного господарства та попередження виникнення нових інституційних пасток у майбутньому.

Література:

1. Бреннан Дж., Бьюкенен Дж. Причина правил. Конституційна політична економія. — вип. 9. — Серія "Етична економія: дослідження по етиці, культурі, і філософії господарства" / Пер. с англ. под ред. А.П. Заостровцева. — СПб.: Економічна школа, 2005. — 272 с.
2. Веймер Д.А., Вайнінг Е.Р. Аналіз політики: концепції, практика / Д.А. Веймер, Е.Р. Вайнінг / Пер. з англ. І.Дзюби, А. Олійника; Наук. ред. О. Кілієвич. — К.: Основи, 1998. — 654 с.
3. Економічна теорія і державна політика України в перехідній економіці: навч. пос. Книга 1 / Ю. Бажаєв, В. Бакуменко, А. Бауманіс та інші; за заг.ред. І. Розпутенка та Б. Лессера. — К.: Вид-во "К.І.С.", 2004. — 202 с.
4. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. — К.: НІСД, 2009. — 336 с.
5. Кнопфель П., Ларю К., Варон Ф., Малишева Н. Аналіз і пілотаж публічної політики. — К.: Вищий інститут публічного управління Швейцарії, Алерта, 2010. — 424 с.
6. Коуз Р. Фирма, ринок і право / Р. Коуз / Пер. с англ. Б. Пинскер; под науч. ред. Р. Капелюшников. — М.: Новое издательство, 2007. — 224 с.
7. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / Пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана; Гос. ун-та — Высшей школы экономики. — М.: Изд. дом Гос. ун-та — Высшей школы экономики, 2010. — 256 с.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт / Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. — М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. — 190 с.
9. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mp.ra.unimuenchen.de/27257/1/ep99001.pdf>
10. Українське суспільство 1992–2013 рр. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 2013. — 566 с.

11. Eggertson T. Imperfect institutions: possibilities and limits of reform / T. Eggertson. — Michigan (U.S.): The University of Michigan Press, 2005. — 274 p.

12. Greif A. Family Structure, Institutions, and Growth: The Origins and Implications of Western Corporations / A. Greif / American Economic Review. — 2006. — Vol. 96. — No. 2. — P. 308—312.

13. Index of Economic Freedom, 2014 / The Heritage Foundation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/visualize?countries=ukraine%7cpoland&src=ranking>

14. Lowndes V. Varieties of new institutionalism: a critical appraisal. — Public Administration. — Vol. 74 — summer 1996. — P. 181—197.

15. Mokyр J. Thinking about Technology and Institutions [Електронний ресурс] / Departments of Economics and History, Northwestern University, Oct. 10—12, 2002. — Режим доступу: <http://faculty.wcas.northwestern.edu/~jmokyр/macalester3.PDF>

16. Ostrom E. Governing the commons. The Evolution of institutions for collective action / Elinor Ostrom. — NY: Cambridge University Press, 1990. — 275 с.

17. The new institution economics: a collection of articles from the Journal of institution & theoretical economics / introd.and ed. Eirik G.Furubotn and Rudolf Richter. — Tubingen: Mohr. 1991. — 372 p.

References:

1. Brennan, J. and Buchanan, J. (2005), Prichina pravil. Konstitucionnaja politicheskaja jekonomija. Vypusk 9, serii "Jeticheskaja jekonomija: issledovanija po jetike, kul'ture, i filosofii hozjajstva" [Reason rules. Constitutional political economy], Economic School, Saint Petersburg, Russia.
2. Weimer, D. L. and Vining, E. R. (1998), Policy analysis: concepts and practice, Osnovy, Kyiv, Ukraine.
3. Bazhal, Yu. Bakumenko, V. Baumanis, A. and other (2004), Ekonomichna teoriia i derzhavna polityka Ukrainy v perekhidnij ekonomitsi [Economic theory and public policy of Ukraine in a transitional economy], KIS, Kyiv, Ukraine.
4. Zhalilo, Y. A. (2009), Teoriia ta praktyka formuvannia efektyvnoi ekonomichnoi stratehii derzhavy [Theory and practice of forming an effective economic strategy of a state], NISS, Kyiv, Ukraine.
5. Knopfel, P. Larue, C. Varon, F. and Malysheva, N. (2010), Analiz i pilotazh publichnoi polityky [Analysis and piloting of public policy], Alerta, Kyiv, Ukraine
6. Coase, R. (2007), Firma, rynek i pravo [Firm, Market and Law], Novoe izdatelstvo, Moscow, Russia
7. North, D. (2010), Ponimanie processa jekonomicheskikh izmenenij [Understanding the process of economic change], Vyshaja shkola jekonomiki, Moscow, Russia.
8. North, D. (1997), Instituty, Institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie jekonomiki [Institutes, Institutional Changes and Functioning Economy], Nachala, Moscow, Russia.
9. Polterovich, V. M. (1999), "Institutes "lock-in" and economic reforms", Economics and mathematical methods, vol. 2, pp. 1—37.
10. Vorona, V. and Shulga, M. (2013), Ukrainian society 1992—2013. Current state and dynamics of changes. Sociological monitoring, Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
11. Eggertson, T. (2005), Imperfect institutions: possibilities and limits of reform, The University of Michigan Press, Michigan, USA.
12. Greif, A. (2006), "Family structure, institutions, and growth: the origins and implications of western corporations", American Economic Review, vol. 96, no. 2, pp. 308—312.
13. The official site of The Heritage Foundation & The Wall Street Journal (2015), "Index of Economic Freedom 2015 Ukraine", available at: <http://www.heritage.org/index/country/ukraine> (Accessed 10 Aug 2015).
14. Lowndes, V. (1996), "Varieties of new institutionalism: a critical appraisal", Public Administration, vol. 74, pp. 181—197.
15. Mokyр, J. (2002), "Thinking about Technology and Institutions", available at: <http://faculty.wcas.northwestern.edu/~jmokyр/macalester3.PDF> (Accessed 10 Aug 2015)
16. Ostrom, E. (1990), Governing the commons. The Evolution of institutions for collective action, Cambridge University Press, NY, USA.
17. Furubotn, E. G. and Richter, R. (1991), The new institution economics: a collection of articles from the Journal of institution & theoretical economics, Mohr., Tubingen, Germany. *Стаття надійшла до редакції 18.08.2015 р.*